

Vol II Issue V Nov 2012

Impact Factor : 0.1870

ISSN No :2231-5063

Monthly Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

IMPACT FACTOR : 0.2105

Welcome to ISRJ

RNI MAHMUL/2011/38595

ISSN No.2230-7850

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial Board readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho Federal University of Rondonia, Brazil	Mohammad Hailat Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken, Aiken SC 29801	Hasan Baktir English Language and Literature Department, Kayseri
Kamani Perera Regional Centre For Strategic Studies, Sri Lanka	Abdullah Sabbagh Engineering Studies, Sydney	Ghayoor Abbas Chotana Department of Chemistry, Lahore University of Management Sciences [PK]
Janaki Sinnasamy Librarian, University of Malaya [Malaysia]	Catalina Neculai University of Coventry, UK	Anna Maria Constantinovici AL. I. Cuza University, Romania
Romona Mihaila Spiru Haret University, Romania	Ecaterina Patrascu Spiru Haret University, Bucharest	Horia Patrascu Spiru Haret University, Bucharest, Romania
Delia Serbescu Spiru Haret University, Bucharest, Romania	Loredana Bosca Spiru Haret University, Romania	Ilie Pintea, Spiru Haret University, Romania
Anurag Misra DBS College, Kanpur	Fabricio Moraes de Almeida Federal University of Rondonia, Brazil	Xiaohua Yang PhD, USA
Titus Pop	George - Calin SERITAN Postdoctoral Researcher	Nawab Ali Khan College of Business Administration

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India	Iresh Swami Ex - VC. Solapur University, Solapur	Rajendra Shendge Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur
R. R. Patil Head Geology Department Solapur University, Solapur	N.S. Dhaygude Ex. Prin. Dayanand College, Solapur	R. R. Yaliker Director Managment Institute, Solapur
Rama Bhosale Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel	Narendra Kadu Jt. Director Higher Education, Pune	Umesh Rajderkar Head Humanities & Social Science YCMOU, Nashik
Salve R. N. Department of Sociology, Shivaji University, Kolhapur	K. M. Bhandarkar Praful Patel College of Education, Gondia	S. R. Pandya Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai
Govind P. Shinde Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai	Sonal Singh Vikram University, Ujjain	Alka Darshan Shrivastava Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar
Chakane Sanjay Dnyaneshwar Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune	G. P. Patankar S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka	Rahul Shriram Sudke Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore
Awadhesh Kumar Shirotriya Secretary, Play India Play (Trust),Meerut	Maj. S. Bakhtiar Choudhary Director,Hyderabad AP India.	S.KANNAN Ph.D , Annamalai University,TN
	S.Parvathi Devi Ph.D.-University of Allahabad	Satish Kumar Kalhotra
	Sonal Singh	

**Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.net**

पाणीप्रश्नाचे सिंचनप्रकल्प आणि नियोजन – वर्तमान आणि भविष्यकाळ

उषा एन. पाटील

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
गो. सी. गांवडे महाविद्यालय उमरखेड जि. यवतमाळ

सारांश :

एकविसाव्या शतकात पाण्यासाठी युद्धे होतील, असे वारंवार म्हटले जाते ते पदोपदी खरे ठरते आहे. पाण्याशिवाय जगणे अशक्य आहे. मग ते पाणी पिण्याचे असो, सिंचनाचे असो, की उद्योगधंद्याचे असो. यावर दरवर्षी उन्हाळ्यात चर्चा रंगते मृग नक्षत्राची लक्षणे दिसू लागली, की हवा बदलते, त्याचप्रमाणे या चर्चेचा रंग आणि सूरही बदलून मान्सूनच्या धारांचे वर्णन करीत राहतो. पुन्हा उन्हाळ्याचा चटका बसू लागला की काळजीचे ढग जमू लागतात. चालू वर्षी मुख्यमंत्री पृथ्वीराज चव्हाण यांनीच एका कार्यक्रमात बोलतांना महाराष्ट्रातील शेतीच्या पाण्याच्या व्यवस्थेचा हिशेब मांडणारी श्वेतपत्रिका काढायला हवी, असे म्हटले त्यातून गदारोळ उठला. वास्तविक पाहता त्यात गैर काहीच नाही आपण विकासाच्या नावाने जे काही करतो आहोत, त्याचा लेखा-जोखा मांडायला काहीच हरकत नाही. जर पाण्यासाठी योग्य नियोजन केले नाही तर विकासात व गुंतवणुकीत आम्ही अग्रसर आहोत असा दावा करण्याला काहीच अर्थ राहणार नाही.

प्रस्तावना :

मी माझ्या या शोधनिबंधामध्ये महाराष्ट्रातील पाणीटंचाई, पाणीप्रदूषण, पाण्याचे नियोजन आणि सिंचन या मुद्यावर प्रासंगिक विचार मांडले आहेत तसेच यातून निघणारा निष्कर्ष व उपाययोजनेकरीता काही सुझाव दिलेले आहेत.

पाणीटंचाई:

दुष्काळाचे सावट आणि पाणीटंचाईच्या दुष्टचक्रात अख्खा महाराष्ट्र अडकला आहे. राज्यातून लहान-मोठ्या चारशे नद्या वाहतात त्याची लांबी 22 हजार किलोमीटर आहे. नद्यांच्या काठावरील गावांमध्ये भीषण पाणीटंचाई उभी आहे. शहरांप्रमाणेच गाव, वाड्या, तांडे तहानलेले आहेत. या गावांनी राज्यकर्त्यांची झोप उडविली आहे. ही समस्या एका दिवसात निर्माण झालेली नाही. तर हळूहळू ती वाढत गेली आहे. शेतीतील ओलीतांसाठी धरणे बांधण्याचे काम शासनाने हाती घेतले, मात्र त्या धरणांचे पाणी शहरांना पिण्यासाठी देण्यात येत असल्याने अनेक ठिकाणी "शेतकरी विरुद्ध शहरवासी" असा संघर्ष पेटू लागला आहे. ज्या ठिकाणी धरणे अर्धवट किंवा नाहीच आहेत त्या भागात भीषण पाणीटंचाई निर्माण झाली आहे.

दिवसेंदिवस टंचाईग्रस्त गावांची संख्या वाढत आहे. या गावांचा दिवस सुरू होतो तो पाण्याची वाट पाहत आणि संपतोही त्यातच. पाणी हाच जगण्याचा ध्यास झालेल्या गावांतील उद्योग व्यवसाय, रोजगार, आरोग्य, स्वच्छता, लग्नकार्य, यात्रा-जत्रा या सर्वांवर परिणाम झाला आहे. एका सर्व्हेक्षणानुसार राज्यातील जवळपास 31 जिल्ह्यात टंचाईच्या झळा बसत आहेत. मराठवाडा, विदर्भातील मोठी शहरे तहानलेली असतातच. त्यातही आता पश्चिम महाराष्ट्रातील नगर, सांगली, सातारा, यातील बराच भाग आणि सिंधुदुर्गमधील काही तालुक्यांची भर पडली आहे. औरंगाबाद जिल्ह्यातील गंगापूर, सोयगांव, सिल्लोड, खुलताबाद या तालुक्यांच्या गावांना चार दिवसांनी पाणी मिळते तर कधी पाच-सहा दिवसांनी. जालना, जाफरराबाद, बदनापूर या मोठ्या गावांना पंधरा-वीस दिवसांनी पाणी येते. सुमारे दिडशे टंकर रोज जिल्ह्यात धावतात. बीड जिल्ह्यात आष्टी, माजलगाव, केज या तालुक्यांच्या गावांना पाणी मिळते, ते आठ दिवसांनीच. ऊसतोडणी मजुरांचे तालुके अशी ओळख असलेल्या शिरूर कासार, पाटोद्यात चार दिवसांनीच नळाला कसेबसे पाणी येते. सुमारे एक हजार 395 गावांना पाणी मिळते, ते चार-पाच दिवसांनी!

पाणी प्रदूषण:

पाणी बचत, पाणी सुरक्षा, पाण्याचा फेरवापर हे राष्ट्रीय कर्तव्याचे मुद्दे बनले असले तरी पाणीप्रदूषणाचा प्रश्न अतिशय गंभीर बनतो आहे. त्याकडे वेळीच लक्ष देण्याची काळाची गरज आहे. महाराष्ट्रातील शहरीकरणाला वेग मोठा असला तरी दुर्दैवाने महापालिकेचा दर्जा असलेल्या तीस शहरांपैकी एकाही ठिकाणी सांडपाण्यावरील प्रक्रियेची निर्धारक व्यवस्था नाही. ज्यांच्या स्पर्शानेही त्वचेचे नको ते विकार जडावेत, असे अतिजहाल लाखो लिटर पाणी दररोज या शहरांमधून, तसेच शहरांच्या अतिशय जवळ असलेल्या विस्तारीत औद्योगिक वसाहतीमधून शुध्द प्रवाहांमध्ये सोडले जाते. खरे तर हा गंभीर सामाजिक अपराध आहे. पण शहरी पाणीप्रदूषणाला कायद्याचे निर्बंध नाहीत. बहुतेक शहरांमध्येही भुयारी गटारे झालेली नाहीत. उद्योगांमधील प्रदूषण रोखणारे कायदे अगदीच निष्फळ झालेले आहेत. "बेस्ट वाटर ट्रीटमेंटचे तंत्रज्ञान तसेच यंत्रणा महागडी असल्याचे कारण नेहमी पुढे केले जाते. पण थोडा खोलात विचार केला किंवा जागतिक आरोग्य संघटना, अन्न संघटनेकडून केला गेलेला युक्तीवाद लक्षात घेतला तर ही केवळ सबब ठरते. या विषयी पाण्यावर पिकणारी शेती, अन्नधान्य व भाजीपाल्यातून शरीरात

जाणाऱ्या विषारी घटकांचा आरोग्यावरील दुष्परिणाम आणि उपचारातील खर्च, याचा विचार केला, तर सांडपाण्यावरील प्रक्रिया सोपी वाटते.

पाणी ही संपत्ती असल्याची आठवण वारंवार समाजाला, शासनाला का करून द्यावी लागते? भूपृष्ठावर पडलेले पावसाचे पाणी अडविण्याच्या, त्याचा योग्य वापरातील नियोजनाचा अनुभव चांगला नाही. त्यासंदर्भातील वाद-प्रतिवादाचे ध्वनी सध्या टोकाला पोहचले आहेत. दुसरीकडे जमिनीवर किंवा जमिनीच्या पोटाला जे चांगले पाणी कसेबसे उपलब्ध आहे. तेही नासवले जात आहे. जमिनीवरील पाण्याचे प्रदूषण एकवेळ क्षम्य ठरेल, पण मानवी चुकांमुळे तयार झालेले भयावह प्रदूषण भू-पृष्ठातील पाण्यात मिसळण्याचे दुष्परिणाम आणखीच भयानक असतील यात नवल नाही.

आपला समाज, संस्कृती नद्याची पूजा बांधणारी, जमीन आणि पाणीप्रवाहांना जननी मानणारी आहे. मात्र प्रत्यक्षात आपण प्रदूषणाबाबत अक्षम्य बेफिकीर असतो.

पाण्याचे नियोजन आणि सिंचनप्रकल्प:

युध्दपातळीवर पाण्याचे नियोजन आणि अंमलबजावणी झाली तर पाणीटंचाईला तोंड देणे शक्य आहे शासकिय आघाडीवर मात्र अंमलबजावणीची स्थिती नाही, हा खरा चिंतेचा विषय आहे. आणि अशा प्रकारच्या अंमलबजावणीच्या निर्धाराचीच टंचाई आहे त्याचे काय? केवळ श्वेतपत्रिका काढून मार्ग दिसणार नाही. "पाण्यासाठी सर्वांनीच जागे व्हायला पाहिजे" सरकारने अशी हाक देऊन विकासाचे भरकटलेले तारु जागवर आणण्यासाठी निर्धार करायला हवा. ज्या तडफडीने श्वेतपत्रिकेचा आग्रह धरण्यात आला तीच तडफ पाणीप्रश्नाच्या नियोजनात दाखविली पाहिजे. "अन्यथा पुढील पिढी आपल्याला माफ करणार नाही."

महाराष्ट्राने 2009-10 मध्ये सिंचनासाठी केंद्र सरकारकडून वेगवर्धीत सिंचन लाभदायक योजनेतून (एआयबीपी) सिंचन प्रकल्पासाठी दोन हजार 893 कोटी 23 लाख रुपयांचा सर्वाधिक निधी मिळविला असला तरी सिंचनाच्या बाबतीत एकट्या विदर्भाची स्थिती लक्षात घेतली तर या भागातील 320 सिंचनप्रकल्प रखडले आहेत. या भागातील महत्वाकांक्षी प्रकल्प म्हणून ओळखला जाणारा गोसेखुर्द, सिंचनप्रकल्प पूर्ण करण्यासाठी 13 हजार 596 कोटी रुपये हवे आहेत. प्रारंभी 350 कोटी रुपयांचा हा प्रकल्प 13 हजार कोटींवर पोहचला तरी बरेच काम बाकी आहे. एवढी मोठी रक्कम खर्च झाल्यावरसुद्धा सध्याच्या स्थितीत शेतीचे ओलित शून्य आहे.

सिंचनप्रकल्प उभारतांना प्रारंभी सर्व्हे केला जातो. या सर्व्हेमध्ये हेक्टरमागे सुमारे दोन लाख रुपये खर्च ग्राह्य घरला जातो. मात्र अलिकडे सर्व्हे आणि खर्चाच्या अंदाजाचे कोणतेही सोयरसुतक राहिलेले नाही. "पूर्णा बॅरेज-2" या प्रकल्प उभारणीत हेक्टर 9 लाख 50 हजार रुपयांचा खर्च गृहीत धरण्यात आला आहे. एवढा मोठा खर्च केल्यानंतरही शेतकऱ्यांच्या पदरात हेक्टर 10 हजारांचेही उत्पन्न होणार नसल्याचे चित्र उघड दिसत आहे. याउलट लाभार्थी शेतकऱ्यांना हेक्टरमागे 10 लाख रुपये देण्यात आले असते तर ही रक्कम शेतकऱ्यांनी मुदतठेवीत ठेऊन महिन्याला 9 ते 10 हजार व्याज सहज उचलले असते. या सध्या व्यवहाराकडे लक्ष न देता ओलितांच्या सोयीसाठी हेक्टरमागे 10 लाखांचा खर्च करण्याचा प्रताप सिंचन खात्यात सुरू आहे. कारण या अधिकाऱ्यांना जाब विचारणारे कोणीही नाही. पूर्णा बॅरेज प्रकल्पप्रमाणेच कमीअधिक खर्च अन्य प्रकल्पांवरही सुरू आहे. परिणामी आणखी 25 वर्षे विदर्भातील सिंचनप्रकल्प पूर्ण होणार नाहीत हे सांगण्यासाठी आता ज्योतिश्याची गरज उरलेली नाही. सिंचनप्रकल्प पूर्ण करण्यासाठी लागणारा निधी देण्याची क्षमता राज्य सरकारची नाही राज्याच्या सिंचनाचे बजट अल्प असल्याने रेंगाळलेल्या सिंचनप्रकल्पांना निधी देणे शक्य नाही. असे सांगितले जाते. पण नियोजनबद्ध सिंचनप्रकल्प पूर्ण करण्याचे उरविल्यास काही प्रकल्प पूर्ण केले जाऊ शकतात मात्र प्रत्येक लोकप्रतिनिधीला त्या-त्या भागातील प्रकल्पासाठी निधी हवा आहे. या राजकिय दबावामुळे प्रकल्पांची संख्या दरवर्षी सारखी वाढतच आहे.

निष्कर्ष:

या शोधनिबंधातील सर्वात पहिले "एकविसाव्या शतकात पाण्यासाठी युध्दे होतील" आणि दुसरे "पुढील पिढी आपल्याला माफ करणार नाही" हे दोन्ही वाक्ये पदोपदी अगदी खरी ठरत आहेत. संपूर्ण देशात तसेच महाराष्ट्रातील वाटचाल वाळवंटाच्या दिशेने होत आहे. नियोजन आणि दूरदृष्टीअभावी येत्या 5 ते 10 वर्षात पाण्यासाठी रक्तपात झाला तर नवल वाटायला नको!

उपाययोजनेकरीता सुझाव:

1. महाराष्ट्रातील दुष्काळी भागातील सर्वच प्रकल्प "एआयबीपी" खाली आणता येतात. त्यासाठी राज्यातील लोकप्रतिनिधींनी आणि त्या-त्या खात्याच्या वरिष्ठ अधिकाऱ्यांनी केंद्राकडे पाठपुरावा करण्याची गरज आहे.
2. शेतकऱ्यांच्या जीवनात समृद्धी आणायची असेल तर कृत्रिम पावसाचे अभिनव आणि नाविन्यपूर्ण प्रयोग राबविण्यात आले पाहिजेत.
3. महाराष्ट्रात काही ठिकाणी नद्यांना पूर येतो तर काही ठिकाणी नद्या कोरड्या पडतात यावर उपाय म्हणून नद्या जोडणी प्रकल्प उभारला तर जिकडे पाणी जास्त असेल ते कमी पाण्याच्या भागात नेता येईल आणि दुष्काळावर मात करता येईल. प्रथमदर्शनी हे खर्चीक वाटेल पण भविष्यात नक्कीच फायदा होईल.
4. हवामान बदलामुळे भू-पृष्ठावरील पाणी आणि भू-गर्भातील पाण्याच्या न्हासाची समस्या सोडविण्यासाठी नैसर्गिक भू-गर्भातील साठ्याचे शोधन, जतन व वाढ यावर भर देण्याची गरज आहे. अशा अभ्यासातून भू-गर्भातील संरक्षित विभागाचे नकाशे तयार करण्याची आवश्यकता आहे. डोंगराळ भागात मोठ्या प्रमाणावर वनीकरण करणे, हाही एक चांगला उपाय होऊ शकतो.
5. भू-गर्भातील मोठे पाण्याचे साठे (एक्विफर) शोधून हवामान बदलाच्या या काळात त्यांचा 'बफर' म्हणून उपयोग करता येण्यासाठी संशोधन होणे गरजेचे आहे.

संदर्भ:

1. महाराष्ट्र शासन – वेबसाईट
2. महाराष्ट्राची अर्थव्यवस्था- संतोष दास्ताने
3. महाराष्ट्र जल व सिंचन आयोग 1999
4. महाराष्ट्राची जलनिती 2003
5. राष्ट्रीय सिंचन आयोग – 1999
6. इंडियन इकोनामीक सर्व्हे 2009-10
7. अर्थसंवाद 2012

Publish Research Article International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished research paper.Summary of Research Project,Theses,Books and Books Review of publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- * International Scientific Journal Consortium Scientific
- * OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.net